

Таким образом, феномен вежливости берет свое начало с форм обращения между членами семьи и постепенно развивается в систему средств кодификации социального статуса участников общения и социальной дистанции между ними, в основе чего лежит *социальная дифференциация общества*. С течением времени сформировался так называемый “кодекс вежливости”, включающий ритуализированные формы речевого поведения, определенные темы для беседы, соответствующие способы инициации и завершения интеракции, формы приветствия, прощания, завершения темы разговора, способы выражения почтения собеседнику.

Література

1. Ожегов. С.И. Толковый словарь русского языка / Под ред. Н.Ю. Шведовой. – 12-е изд. – М.: Русский язык, 1978. – 846 с.
2. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. – М.: Слово, 2000. – 259 с.
3. Advanced American Dictionary. Longman. – Pearson Education Limited, 2000. – 1745 p.
4. Brown P., Levinson S. Politeness: Some universals in language usage. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 352 p.
5. Collins COBUILD English Dictionary. – Harper Collins Publishers, 1995.
6. Dictionary of English Language and Culture. – Longman Group Ltd., 1993.
7. Ehlich. K. On the history of politeness // Politeness in Language. Studies in its History, Theory and Practice ; Eds. R. Watts, S. Ide, K. Ehlich. – Berlin: Mouton de Gruyter, 1992. – P. 71–107.
8. New Webster’s Dictionary and Thesaurus of the English Language. – Lexicon Publications, Inc., 1993. – P. 777.
9. Sell R. The English Theophrastus: or the manners of the age, 1992. – P. 201–222.
10. The Concise Oxford Dictionary. – Oxford University Press, 1964.
11. Watts R., Ehlich K. Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice. – Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1992. – P. 3.

УДК 372.8:811.161.2

ПОДЛЕВСЬКА Н.В.
(Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ПОНЯТТЯ ПРО КУЛЬТУРУ СПІЛКУВАННЯ В УЧНІВ У ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЇХ ЧИТАЦЬКИХ УМІНЬ

Автор статті звертає увагу читачів, зокрема, учителів української мови, на проблему формування читачьких умінь учнів середніх класів, на формування культури спілкування учнів через застосування текстів для читання, що містять пізнавальну інформацію про мовленнєвий етикет, культуру поведінки під час спілкування, культуру спілкування.

В умовах сучасної інформатизації відбувається зміна орієнтирів у визначенні потреб для забезпечення інтелектуального, духовного розвитку молоді. Перше місце для молоді зазвичай посідають такі носії інформації, як відео, комп’ютер, Інтернет, які ніби-то можуть замінити собою книгу як важливий чинник формування духовності учнів. Проте, на думку багатьох педагогів, психологів, філософів, книга була, є й залишатиметься головним засобом збереження інформації, показником загальнонародної культури.

З раннього дитинства до останніх днів книга супроводжує людину, даруючи їй знання, естетичну насолоду. Це невичерпне джерело мудрості, носій духовності, моральності, естетичності. Завдання вчителя полягає в тому, щоб навчити читача здобувати ці знання та вміти їх застосовувати. Але як зацікавити учнів книгою, як спонукати до читання, як формувати читачькі уміння?

Мета статті: звернути увагу учителів української мови на проблему формування читачьких умінь учнів, на формування культури спілкування в учнів середніх класів через застосування читачьких умінь учнів під час уроків української мови.

Культура спілкування є предметом дослідження багатьох наук, серед яких філософські, соціологічні, психологічні, педагогічні. Цій проблемі присвячені праці Ломова Б.Ф., Леонтьєва О.О, Рубінштейна С.Л., Виготського Л.С., Ананьєва Б.Г. (взаємозв’язок мовлення з вищими психічними функціями), Бодалева О.О., Петровського А.В., Андрєєвої Г.М. (прикладні аспекти спілкування); педагогів, методистів, лінгводидактів Я.А. Коменського, К.Д. Ушинського, Л.І. Айдарової, Л.О. Варзацької, М.С. Вашуленка, Н.Я. Грипас, І.А. Зязюна, В.А. Каліш, В.Я. Мельничайка, Г.М. Сагач, І.О. Синиці, М.Г. Стельмаховича, Л.І. Мацько, В.І. Кононенко, О.Н. Хорошковської, Г.Т. Шелехової.

З підвищенням культури, духовного рівня людей збільшується і потреба в спілкуванні, бо морально-психологічна необхідність зустрітися з друзями, знайомими, розділити радощі або горе – невід’ємна складова людського життя.

Спілкування відбувається у ході як навчальної, так і позаурочної діяльності. У процесі його учень, як правило, засвоює вироблені суспільством норми поведінки, набуває нових знань, формується як особистість. Але в школярів потрібно спеціально виховувати культуру спілкування.

Мовленнєва діяльність учнів включає систему мовленнєвих умінь (уміння сприймати, відтворювати і створювати усні і письмові монологічні та діалогічні висловлювання), якими користуватимуться учні у спілкуванні в різних життєвих ситуаціях. Мовленнєва здатність кожної особистості виявляється у виробленні вмінь користуватися усною і писемною літературною мовою, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання та сфери суспільного життя.

На думку Іваницької Г.М., з усіх мовленнєвих жанрів доцільно використовувати насамперед ті, які потрібні учням у період навчання в школі та після її закінчення [1, с. 43].

На сучасному етапі навчання української мови одним із важливих завдань є вироблення у школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами у різних життєвих ситуаціях під час сприймання усних і письмових висловлювань, відтворення, створення власних текстів.

Серед навчальних досягнень учнів 5–12 класів з української мови належне місце відводиться читанню як одному з видів мовленнєвої діяльності. У системі оцінювання подано критерії, за якими перевіряються вміння читати мовчки і вголос.

Основною метою формування вміння читати на уроках української мови в школі є навчання школярів раціональних прийомів сприймання і переробки інформації, що містять тексти різного характеру залежно від змісту і комунікативного завдання [9, с. 4].

Характерною особливістю читання є усвідомлення сприйнятого зором тексту (сприйняття і розуміння його). Основними компонентами читання є сприймання і переробка інформації.

Під час формування в учнів умінь читати (вголос і мовчки) вчитель повинен чітко усвідомлювати те комунікативне завдання, яке буде визначати характер сприймання школярами друкованого матеріалу. Комунікативними завданнями передбачається мета читання: де, коли, для чого буде використана одержана із тексту інформація. Тому при цьому дуже важливо враховувати функції, що виконує читання як вид мовленнєвої діяльності. Серед них виділяються такі: пізнавальна, регулятивна, ціннісно-орієнтаційна.

Відповідно до цих функцій визначається мета читання, яку повинен ставити перед собою читач: а) щоб отримати інформацію про світ, людей, факти, явища (пізнавальна функція); б) вдосконалити свій життєвий досвід, свої вміння в певній галузі (регулятивна функція); в) підвищити свій культурний рівень, одержати естетичну насолоду (ціннісно-орієнтаційна) [9, с. 5].

Звісно, проблема формування читацьких умінь не нова. Над цією проблемою працювали відомі педагоги, психологи, методисти В. Голубков, Л. Добраєв, В. Бородіна, О. Леонтьєв, І. Зимня, О. Нікіфорова, С. Бондаренко, Д. Ельконін, Г. Кудіна.

Упродовж останніх років проблема читання стала предметом дисертаційних досліджень учених Я. Андреевої, Г. Підлужної, Р. Кириченко.

Як зазначає Т. Яценко [10, с. 26], саме читання є найважливішим способом засвоєння соціально значимої інформації, специфічною формою комунікативно-пізнавальної діяльності особистості, що забезпечує не лише засвоєння інформації з тексту, збагачення знань учня-читача, а й є одним із провідних чинників його самоосвіти і саморозвитку.

На думку Т. Яценко, читацька компетентність формується насамперед у процесі читання художньої літератури, де головним є самостійне читання, первинне сприймання, переживання, осмислення художнього твору.

Бажання читати з’являється здебільшого в родинному колі. У сім’ї прищеплюються і любов до книги, отримання задоволення від процесу читання, звичка бути постійно з книгою й неможливість існування без неї.

Головна відмінність сімейного читання від інших його видів полягає у тому, що батьки, використовуючи книгу, починають по-справжньому займатися духовним розвитком своєї дитини, формуванням її особистості.

Читання книг – це грандіозна репетиція та визначення майбутнього ставлення до процесу навчання.

Але за тим, як володіє людина словом як засобом комунікації, нерідко роблять висновки про її культуру й вихованість. Виховання культури мови органічно входить у формування культури спіл-

кування. Особливу увагу під час організації практики спілкування слід приділяти розвитку в учнів уміння вільно володіти усною мовою. Це передбачає наявність у школярів великого запасу слів, образності мовлення, формування здатності правильно сприймати те, що говорить інший учасник спілкування, і, в свою чергу, достовірно, без спотворень передавати думки партнера своїми словами; вироблення вміння висловлювати суть почутого; коректно ставити запитання і стисло, точно, логічно формувати відповіді на запитання партнера.

Це завдання розв'язується завдяки широкому залученню учнів до читання дитячої літератури, а також переказування змісту прочитаного, до регулярного обговорення книг, кінофільмів, концертів, до декламування віршів, складання словників нових понять і термінів, до проведення ігор з добору слів на певну тему, до участі у бесідах і диспутах.

Важливо, щоб учні ставилися до правил культури спілкування позитивно. Неможливо примусити бути вихованим, якщо людина цьому чинить опір. Вихованість – така якість, яку не можна примусово, штучно прищепити. Вона виростає лише в результаті власної роботи дитини над собою. Необхідно знати норми етикету. Існує також цілий ряд найбільш загальних вимог, що виражають основні норми поведінки в будь-якій сфері людського життя: ввічливість, скромність, тактовність, охайність, вихованість, доброзичливість. Усі вони пов'язані з увагою, добрим ставленням до оточуючих людей в міжособистісному спілкуванні.

Сформовані читацькі вміння означають успішність в оволодінні учнями читанням як засобом для здійснення своїх майбутніх планів: продовження навчання, підготовки до професійної та щоденної діяльності [7, с. 60].

Вважаємо, що для культури спілкування важливо досконало володіти вміннями правильно і добре слухати, читати, писати і говорити, тобто розвивати навички і формувати вміння культури спілкування в усіх чотирьох видах мовленнєвої діяльності.

Найосновніше завдання при навчанні слухання і читання – розуміння того, що дитина чує і що читає, тобто сприйняття звукового і графічного тексту, котре полягає в тому, щоб “влочити” в текст основні ідеї, значимі слова, певні фрази, які визначають його зміст, уміти виділити в кожній частині тексту центральне за змістом поняття, узагальнити їх, утворивши єдиний ланцюг ідей. Таким чином, відбувається перекодування повідомлення на мову власних думок слухача чи читача. [1, с. 175]. А власні думки створюються на основі отриманого виховання, певних умінь і навичок, які уже набуті до того часу, як слухач слухає чи читач читає. Отже, важливо формувати вміння і навички культурного спілкування, щоб при необхідності вони завжди могли відтворитись у пам'яті і свідомості учнів з метою використання їх відповідно до ситуації спілкування.

Однак для формування у школярів навичок усвідомлено слухати й читати, необхідно використовувати прийоми активного і цілеспрямованого слухання і читання, що вимагає від учителя певної системи у роботі.

Для організації активного слухання учитель насамперед повинен налаштувати учнів на слухання і проконтролювати, щоб це налаштування було ними прийняте. Учень насамперед повинен усвідомлювати, що слухання вимагає сприйняття з розумінням. А для активного сприйняття й розуміння тексту учень має володіти усіма необхідними правилами відповідно до ситуації спілкування.

Наступним етапом у вмінні слухати є відтворення почутого, контроль і самоконтроль, котрі можуть здійснюватись шляхом переказу тексту, його рецензування, зіставленням власних результатів з результатами інших учнів тощо. Вміння слухати передбачає досить складну сукупність умінь, кожне з яких вимагає певних навчальних дій. Отже, в цю систему формування вмінь і навичок слухати та відтворювати текст повинні входити і вміння й навички культури слухання і відтворення тексту. Такою ж сукупністю знань, вмінь, тобто відповідних навчальних дій повинен володіти учень, щоб набути навичок осмислено читати, враховуючи також ситуацію спілкування та орієнтуючись на правила культури спілкування при читанні мовчки і, особливо, вголос.

Отже, для розвитку зазначених вище читацьких умінь необхідно якомога більше читати текстів різних стилів. Ми пропонуємо застосовувати тексти, що містять пізнавальну інформацію про культуру спілкування, культуру мовлення, культуру поведінки під час спілкування, про невербальний етикет. Таким чином, розвиваючи читацькі вміння учнів на уроках української мови (що передбачено програмою з рідної мови) на основі прочитаних текстів, що містять інформацію про культуру спілкування, учні засвоюють матеріал про мовленнєвий етикет та елементи культури спілкування.

Література

1. Донченко Т.К. Організація навчальної діяльності на уроках рідної мови. – К., 1995.

2. Жулинський М. “Людина від природи хоче читати...” / Розмову вела І. Красунька: [поняття “любов до читання”] // Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колеґіумах. – 2008. – № 9. – С. 6–10.
3. Нестерук Т.О. Читання – перший крок до самоосвіти // Шкільна бібліотека. – 2008. – № 2. – С. 25–27.
4. Пашковская Н.А., Иваницкая Г.М., Симоненкова Л.Н. Развитие речи учащихся: Пособие для учителя. – К.: Рад. школа, 1983.
5. Прокопова О. роль книги у формуванні духовності школяра // Українська література в загальноосвітній школі. – 2008. – № 6. – С. 14–15.
6. Сорокопуд В. “Життя непросте, коли тобі тринадцять...”, або що читають сучасні підлітки // Дзеркало тижня. – 2008. – № 40. – С. 22.
7. Хорошковська Т. Сучасний погляд на читацькі вміння та їх вимірювання в основній школі. – Українська мова і література в школі. – 2008. – № 3. – С. 58–61.
8. Чередник Т. Виховання читача як методична проблема // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2007. – № 3. – С. 2–6.
9. Шелехова Г. Формування вмінь читати на уроках української мови. – Українська мова і література в школі. – 2006. – № 3. – С. 4–8.
10. Яценко Т. Формувати компетентного читача // Українська мова і література в школі. – 2008. – № 6. – С. 25–28.

УДК 821.161.2”82-3

ПРИЙМАК І.В.
(Хмельницький)

ОБРАЗИ ДІТЕЙ У БЕЛЕТРИСТИЦІ ЛЮБОВІ ЯНОВСЬКОЇ

У статті здійснено літературознавчий аналіз дитячих оповідань Любові Яновської. Досліджується еволюція творчого методу письменниці, відслідковується тенденція до поглибленого психологізму в створенні та розв’язанні конфліктів. Творчість Любові Яновської розглядається в контексті української літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

Дитяча література – окремий розділ у складі всієї літератури, але вона підкоряється її загальним законам, має ті ж мистецькі особливості. Ольга Папуша, з’ясовуючи, що розуміє сучасне літературознавство під “дитячою літературою”, зазначає: “Аналіз дефініцій із найрепрезентативніших джерел засвідчує нетермінологічний характер цілком сформованого поняття”. На її думку особливість дитячої літератури визначається суто позалітературною реальністю – суспільними нормами, цінностями, уявленнями про соціальну стратифікацію [5, с. 20–21]. Ця література одночасно є художньою педагогікою дитини, відкриттям у малому космосі космосу великого життя. Вона не розвивається відірвано від загального літературного процесу. Основні тенденції, напрями знаходять реалізацію як в літературі для дорослих, так і в дитячій літературі. Ці загальні теоретико-літературні положення цілком підтверджуються художніми текстами.

Досить поширеною була дитяча тема у творчості українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. – одного з найскладніших періодів розвитку вітчизняного письменства, на якому відбилися соціальні та національні зрушення в суспільстві, а також кардинальні зміни в саморусі мистецтва.

Сьогодні є глибокі системні дослідження І. Денисюка, О. Гнідан, Ю. Кузнєцова, Т. Гундорової, В. Агеєвої, С. Павличко, Н. Шумило та ін., у яких по-новому осмислюється характер літературного процесу минулого зламу століть. Н. Шумило, визначаючи провідну роль у становленні літератури кінця ХІХ – початку ХХ ст. письменників-корифеїв, таких як Леся Українка, І. Франко, М. Коцюбинський, В. Винниченко, наголошує на необхідності всебічного вивчення творчості так званих “другорядних” письменників. Адже, якщо твори загальноновизнаних авторів здебільшого були зорієнтовані на майбутнє, то ці митці слова реалістично відтворювали події своєї сучасності [6, с. 78]. Саме до таких, напівзабутих, відносимо й ім’я Любові Яновської.

Творчість письменниці формувалась під великим впливом українських письменників кінця ХІХ – початку ХХ ст. (особливо помітним був вплив Б. Грінченка), громадсько-політичної роботи, культурно-освітньої праці, історичних процесів в Україні. До того ж естетичні принципи творчості Л. Яновської були суголосні національній ідеї. Варто зазначити, що, як на свій час, такі постаті, як Любов Яновська була не мала, хоч і мало відзначена сила.